

Emlékezés Deák Ferencre (1803-1876), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagjára

Remembering Ferenc Deák (1803-1876), Honorary Member and Member of Directorate of the Hungarian Academy of Sciences

Deák Ferenc, a nemzetközileg is nagy tekintélynek örvendő jogtudós, államférfi, országgyűlési képviselő, Batthyány Lajos kormányának igazságügyi minisztere 1803. október 17-én született a Zala vármegyei Söjtörön. 1876. január 28-án hunyt el Budapesten.

A Magyar Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémiai jogelődje 1837. november 23-án választotta Deák Ferencet tiszteleti tagjává. 1855. április 19-én lett a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági, igazgatótanácsi tagja.

Édesapja Deák Ferenc (1761-1808), főszolgabíró, táblabíró, édesanyja pedig Sibrik Mária Erzsébet (1768-1803) volt.

Deák Ferenc tanulmányait Keszthelyen, a premontrei gimnáziumban kezdte meg, majd Pápán, a bencés algimnáziumban folytatta. A gimnázium felsőbb osztályait Nagykanizsán, a piarista gimnáziumban végezte 1813 és 1817 között. Jogi tanulmányokat a győri Királyi Jogakadémián folytatott. Tanulmányait 1821-ben fejezte be Győrben, majd Pesten folytatott jogi praxist. Az ügyvédi vizsgát a Királyi Táblánál tette le. A családi hagyományt követve Zala vármegye szolgálatába lépett, először tiszti ügyészként, majd árvaszéki jegyzőként. Deák Ferenc behatóan tanulmányozta a magyar alkotmány- és jogtörténetet, melynek alapos ismerete nagy hatással volt politikai pályájának alakulására.

Amikor Horváth Jánost, Zala vármegye első alispánját küldték követnek az 1832. évi pozsonyi diaetára, Zala vármegye megbízta Deák Ferencet, hogy távollétében első alispánként helyettesítse feladatai ellátásában. 1833 elején azonban Deák Antal országgyűlési követ megbetegedett és lemondott a követségről, és ezért testvérét delegálta maga helyett Pozsonyba.

Deák Ferencet 1833. április 15-én választották követté. Pozsonyba érkezése után tevékenyen részt vett az diaeta munkájában. Első országgyűlési beszéde 1833. május 6-án hangzott el az alsótáblán. Igen rövid idő alatt elismert vezére lett a rendi ellenzéknek. Barátjául fogadta többek között Wesselényi Miklós és Kölcsey Ferenc. Baráti kapcsolatba került Klauzál Gáborral is. Itt említjük meg, hogy Deák Ferenchez Vörösmarty Mihály költészete állt legközelebb. Vörösmarty Mihállyal rendszeresen levelezett és életre szóló barátság alakult ki közöttük.

Deák Ferenc a közvélemény által is nagy figyelemmel kísért reformországgyűléseken tartott beszédeiben foglalkozott a hitbizományokkal, a vallásokat érintő kérdéssel, a szólásszabadsággal, az erdélyi és a lengyel kérdéssel, valamint az uralkodó, V. Ferdinánd címének kérdésével. Az úrbéri törvények tárgyalásakor a jobbágyság érdekei védelmének szükségességét hangsúlyozta. Az országgyűlés 1836. május 2-án történt feloszlása után meghatározó szerepet vállalt a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztésében.

Az 1839–1840. évi országgyűlésen általános elismerés tárgya volt Deák Ferenc államférfiúi bölcsessége és önmérséklete. Feltétlenül említést érdemel az országgyűlésen 1839. augusztus 14-én elmondott beszéde, melyben a nemzetnek a főrendekhez és a koronához fűződő viszonyát

elemezte. Hangsúlyozta, hogy az uralkodó és nemzet közti bizalom alapját a jogok kölcsönös tiszteletben tartása képezheti. Ez a beszéde az 1861-es felirat elődjének tekinthető.

Deák Ferenc vállalta a büntető törvénykönyv szerkesztését. Elvi szempontból ellenezte a halálbüntetést. A felekezetek közötti vegyes házasságok (matrimonia mixta) kérdésében új irányt mutatott a közvéleménynek. Komoly szerepe volt abban, hogy az ellenzék a nemesség adózási kötelezettsége, a közteherviselés mellett foglalt állást.

Az 1843–1844. évi országgyűlésen erősen érezhető volt Deák Ferenc távolléte. Az ellenzék, többsége ellenére, a legfontosabb kérdést, az adózást nem tudta elfogadtatni. Az országgyűlést követően az ország közvéleményét a Védegylet felállítása, majd az adminisztrátori rendszer foglalkoztatta. Deák Ferenc a Védegylet elvével nem értett teljes mértékben egyet. Tekintettel azonban arra, hogy a mozgalom már kezdett kibontakozni, nem állt szándékában szakítani Kossuth Lajossal, akivel ebben az időben különlegesen jó kapcsolatot ápolt. Deák Ferenc politikusként a reformországgyűléseken a liberális ellenzék vezető képviselőjének számított.

Deák Ferenc az 1847–1848. évi országgyűlésen sem vállalt követi megbízást. A minisztérium megalakításakor Batthyány Lajos felterjesztette igazságügyi miniszternek. Deák Ferenc ekkor már elvállalta a képviselőiséget. Pozsonyba ment, és ezért még részt tudott venni a fontos törvények megvitatásában. Mint miniszter nemcsak tárcája körében dolgozott az egész magyar igazságügyi rendszer korszerű átalakítását készítve elő, hanem az általános politikai kérdések eldöntésére is hatással volt. A nehéz viszonyok közt is ragaszkodott a törvényességhez. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy Kossuth Lajostól eltérően a mérséklet és a lojalitás szükségességét hangsúlyozta, követve ezzel Batthyány Lajos és Eötvös József politikai nézeteit.

Többször is megfordult Bécsben, az általa is szükségesnek tartott megegyezés elérése céljából. Deák Ferenc az 1848-as választásokon a sümegi kerületben indult, ahol képviselővé választották.

1848 őszén Batthyány Lajossal együtt lemondott, azonban az országgyűlésnek továbbra is tagja maradt. Deák Ferenc nevéhez fűződik a képviselőház határozatának megfogalmazása az osztrák minisztérium leiratára.

Amikor Windisch-Grätz Alfred (1787-1862) tábornagy 1848 decemberében Pest-Buda felé közeledett, az országgyűlés békéltető küldöttséget küldött hozzá, melynek Deák Ferenc is tagja volt. Elfogadta ezt a megbízatást – tette ezt a siker reménye nélkül. A küldöttség visszautasítása után Deák Ferenc visszatért Pestre. Pestről kehidai birtokára távozott.

A forradalom és szabadságharc leverését követően hadbíróság elé idézték, de büntetés nélkül szabadon bocsátották. Az önkényuralom éveiben visszavonult a közéletől. Visszautasította Anton von Schmerling (1805-1893) felkérését, hogy az igazságügyi reformok előkészítésében vállaljon szerepet.

1854 után ideje legnagyobb részét Pesten töltötte. Pestre költözését az tette lehetővé, hogy a Széchenyi család segítségével eladta a kehidai birtok rá eső részét, ezzel mentesült adósságaitól és a gazdálkodás terhével. Széchenyi István 600 birodalmi forintnyi évjáradékot ajánlott fel számára. Életjáradéka évi 3000 ezüst forintot tett ki, amit kiegészített képviselői tiszteletdíja.

A Bach-korszakban az ún. passzív ellenállás, rezisztencia legfőbb képviselője, „vezéralakja” volt. A háttérbe húzódva is felhasznált azonban minden alkalmat a nemzet erkölcsi erejének és reményének táplálására. Ő szólította fel a nemzetet közadakozásra, amikor Vörösmarty Mihály meghalt, és a nagy költő árváit maga a nemzet vette gondoskodása alá.

Deák Ferenc szerkesztette 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának folyamodványát az uralkodóhoz. A folyamodványban a Magyar Tudományos Akadémiának, mint a magyar nyelv és tudományosság legfőbb támaszának, pártfogójának, „bástyájának” fennmaradását szorgalmazta az önkényuralom idején. Alkotmányellenesnek tartotta az osztrák kormány - Bécs - beavatkozását a hazai tudományos életbe. A Magyar Tudományos Akadémia jogainak, autonómiájának garantálása elválaszthatatlan a Magyar Királyság alkotmányos rendjének helyreállításától. Deák Ferenc már a folyamodvány szerkesztése idején bízott abban, hogy Magyarország önrendelkezési joga, alkotmányos rendje, melynek egyik lényeges eleme, „pillére” a Magyar Tudományos Akadémia, a nem túl távoli jövőben helyreáll.

Az Októberi Diploma (Oktoberdiplom) azonban nem az 1847. évi állapotot állította helyre. Ez nem felelt meg a jogfolytonosságnak. Ezért Deák Ferenc nem fogadta el a neki felajánlott országbírói tisztséget. Az esztergomi értekezleten nem vett részt, annak ellenére, hogy 1860 végén az uralkodó kívánságára felkereste őt Bécsben a magyarországi helyzetről való tájékoztatás céljából.

Deák Ferenc részt vett a Sopronban tartott országbírói értekezleten (Iudexcurialkonferenz). Sopronban aktív részt vállalt „a régi törvények” hatályba léptetése érdekében.

Az 1861. február 20-án kibocsátott pátens az összbirodalom (Gesamtmonarchie) eszméjét kívánta jogi formába önteni. Deák Ferenc ebben az évben Pest belvárosának követe volt. A Felirat mellett tett nyilatkozata nagy hatással volt a közvéleményre. Felirati beszéde és javaslata 1861. május 13-án az egyik legnagyobb hatású alkotása volt. Schmerling azonban a feliratot elfogadhatatlannak találta, és az ország jogaira sérelmes királyi leiratot fogadtatott el 1861. július 21-én. A leiratra augusztus 8-án új felirattal válaszolt Deák Ferenc, melyet az országgyűlés egyhangúlag fogadott el.

A második feliratot követte augusztus 22-én az országgyűlés feloszlata, ezt pedig újabb provizórium, s az alkotmányos jogok felfüggesztése. Mint ezt Deák Ferenc előre látta, a Schmerling-provizórium a minisztérium minden szabadelvű frázisa ellenére hamarosan tarthatatlanná vált. Az uralkodó meggyőződött a kiegyezés szükségességéről és megtette az első lépést.

Deák Ferenc, miután Anton von Schmerling és követői közjogi tévedéseit önálló művében meggyőzően megcáfolta, 1865. április 16-án a Pesti Naplóban megjelent „húsvéti cikkével” a Kiegyezéshez vezető új irányt mutatott a birodalmi politikának.

Az osztrák-magyar kiegyezés (Ausgleich) előkészítésében és létrehozásában kimagasló szerepet töltött be. 1866-ban Deák Ferenc vezette a magyar küldöttséget, amelyik hosszas tárgyalások eredményeként megegyezésre jutott Ausztriával.

A felajánlásra a Schmerling-kormány elbocsátása, a februári alkotmányt felfüggesztése és a magyar koronázó országgyűlés egybehívása volt a válasz. Ennek az országgyűlésnek Deák Ferenc volt a vezető politikusa. Ő készítette a válaszfeliratot a trónbeszédre, s amikor arra nem érkezett kielégítő királyi leirat, a másodikat is. A lényeges fordulat abban állt, hogy az uralkodó

elismerete kiinduló pontnak a *pragmatica sanctio*-t. Ebből vezette le a külügy és hadügy közösségét, míg minden egyébben fenntartotta Magyarország teljes függetlenségét.

A königgrätzi osztrák vereséget követő kedvező helyzetet Magyarországon többen komoly engedmények elérésére kívánták felhasználni. Deák Ferenc azonban hű maradt önmagához és a törvényesség elvéhez. 1866. július 18-án az uralkodóhoz hívták Bécsbe, akit meggyőzött a magyar minisztérium (kormány) megalakításának szükségességéről. Maga azonban nem kívánt részt venni a kormányban. A miniszterelnöki posztra Andrassy Gyulát ajánlotta. Az uralkodó 1866. november 17-ére újra összehívta a magyar országgyűlést, és számos akadály elhárítása után, amiben az uralkodó mellett Deákot illette a legfőbb érdem, 1867. február 17-én kinevezte a felelős magyar kormányt. Az országgyűlés kívánsága az volt, hogy Deák Ferenc, hasonlóan a nádorhoz, vállaljon szerepet a koronázási aktuson, aki azonban ezt a kérést elhárította magától.

A hit és erkölcs dolgában érvényesülő pápai tévedhetetlenség (*infallibilitas*) dogmája, melyet az I. Vatikáni Zsinat 1870. július 18-án fogadott el, aktuálissá vált egyházpolitikai kérdésben. Deák Ferenc 1873. június 28-án tartott parlamenti beszédében fogalmazta meg politikai testamentumát. A „szabad egyház – szabad államban” elvét tekintette a fejlődés számára irányadónak. Deák Ferenc élő tanúja volt még a fűziót, a balközépnek a kiegyezés alapjára helyezkedésének, de - tegyük hozzá - egyúttal pártjának megszűnésének is.

Halálát követően a magyar törvényhozás mindkét háza január 29-én tartott ülésén Deákot a nemzet halottjának nyilvánította, és az országos gyászhoz I. Ferenc József január 30-án külön kéziratban csatlakozott.

A Hozzá kapcsolt két legismertebb jelző „a haza bölcse” és „a nemzet prókátora” volt.

A magyar törvénytárban Deák Ferencnek az 1876. III. törvénycikk állított emléket, melynek 1. pontja így szól: „Deák Ferencnek a haza irányában hosszú évek során át szerzett érdemei törvénybe iktattatnak.” A 2. pont elrendelte, hogy nemzeti gyűjtés útján a fővárosban Deáknak emlékszobor állíttassék, melyet Huszár Adolf készített. A szobor leleplezésére 1887-ben került sor.

Deák Ferenc felett a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közülésén 1877. január 28-án Csengery Antal (1822-1880), a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke - 1871 és 1880 között - tartott emlékbeszédet.

Deák Ferencről már halála évében megjelent az első életrajz és a róla készült emlékalbum. Az első jelentős Deák-bibliográfiát halálának 100. évfordulójára állították össze. Az azóta eltelt időszakot is feldolgozva a Deák Ferencről és művéről szóló irodalom több mint ezer tételt tartalmaz. Jellemrajzát Csengery Antal és Pulszky Ferenc írta meg. Közeli személyes ismerőse és párttársa, Eötvös Károly „Deák Ferenc és családja” című életrajzában ad életközeli képet Róla.

Külföldön készült életrajzi írás Émile de Laveleye munkája, melyet Szász Károly fordított magyarra (Pest, 1869.), továbbá Forster-Arnold Florence műve (Deák Ferenc. Budapest, 1881.), melyet Pulszky Ágost fordított magyarra. Deák Ferenc leveleit Ráth Mór adta ki. Jelentős még Eötvös Károly műve „Deák Ferenc és családja” (Budapest, 1905.).

Deák Ferenc beszédeit, írásait Kónyi Manó adta ki hat kötetben (Deák Ferenc Beszédei I–VI. Budapest, 1882–1898; második, bővített kiadás Budapest, 1903.). Ennek alapján készült a

Magyar Remekírók 1906-ban megjelent kétkötetes válogatása (szerkesztette és bevezette Wlassics Gyula. 1934-ben Berzeviczy Albert bevezetésével jelent meg egy kötet Deák Ferenc írásából. Feltűnő, hogy ebben nem kapott helyet az 1867. március 28-án elhangzott, a kiegyezést támogató parlamenti beszéde. Szövege külön kötetben is megjelent a híres „húsvéti cikk” (1865. április 16.) mellett 1916-ban, Fayer Gyula bevezetőjével.

Deák Ferenc fontosabb művei

Követjelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Hertelendy Károllyal. Pest, 1842.; Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1845.; Deák Ferencnek az 1861. évi július 21-ki leiratra vonatkozó felirási javaslata, mely a képviselőházban f. évi aug. 8-án felolvasás után egyhangulag elfogadtatott. Pest, 1861.; Deák's Adress-Entwurf und das Staatsrecht Oesterreichs. Wien, 1861.; Deák Ferencz fölírási javaslata melyet 1861. évi aug. hó 8-án a nemzeti képviselőházban előadott. Pest, 1861.; Észrevételek Lustkandl Venczel munkája: "Das ungarisch-österreichische Staatsrecht" a magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865.; Szemelvények Deák Ferenc beszédeiből. Budapest, 1889.; Deák Ferenc emlékezete, 1–2. (összegyűjt., jegyz. Váczy János). Budapest, 1889–1890.; Deák Ferenc – Hertelendy Károly két követjelentése az 1832/36 és 1839/40-iki országgyűlésről. (bev., jegyz. Ferenczi Zoltán). Budapest, 1904.; Deák Ferenc munkáiból. 1–2. (sajtó alá rend., bev. Wlassics Gyula). Budapest, 1906.; Deák Ferencz húsvéti cikke és a kiegyezést védő beszéde. (bev. Fayer Gyula). Budapest, 1916.; Deák Ferenc műveiből. (bev. Berzeviczy Albert). Budapest, 1934.; Deák Ferenc–Kossuth Lajos: Párbeszéd a kiegyezésről. (előszó, jegyz. Szigethy Gábor). Budapest, 1981.; A tekintetes megye közönségének szolgálja. Dokumentumok Deák Ferenc életéből. (szerk. Kiss Gábor és Molnár András). Zalaegerszeg, 1988.; Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. (vál., jegyz., előszó Sándor Pál). Budapest, 1992.; Deák Ferenc országgyűlési levelei, 1833–1834. (sajtó alá rend., bev., jegyz. Sándor Pál). Zalaegerszeg, 1997.; Deák Ferenc. (vál., sajtó alá rend., tan., jegyz. Molnár András). Budapest, 1998.; "Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. (sajtó alá rend., szerk. Molnár András, jegyz., utószó Béli Gábor és Molnár András). Zalaegerszeg, 2000.; Deák Ferenc válogatott politikai íratok és beszédek, 1-2. Budapest, 2001.; Száz levél Deák Ferentől, 1850–1875. (vál., jegyz., előszó Katona Csaba). Budapest, 2004. és Deák Ferenc beszédei I-II. Mercator Stúdió, 2006.

Felhasznált irodalom

Csengery Antal: Deák Ferenc emlékezete. Budapest, 1877.; Pulszky Ferenc: Deák Ferenc. Budapest, 1879.; Csengery Antal: Deák Ferenc. Történetírók és történetírás, Budapest, 1884.; Ferenczy Zoltán: Deák élete. I-III. Budapest, 1884.; Gyulai Pál: Emlékezés Deák Ferencre. Budapest, 1906.; Egry Irén: Deák Ferenc. Történeti arckép. Budapest, 1941.; Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. Kolozsvár, 1941.; Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszútján, Budapest, 1967.; Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Budapest, 1970.; Király Béla: Deák Ferenc. New York – Boston, 1975. (megjelent magyar nyelven: Budapest, 1993.); Fekete Sándor: A nemzet prókátora. Budapest, 1979.; Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer. Budapest, 1980.; Sarlós Béla. Deák és a kiegyezés. Budapest, 1987.; Takács Péter: Deák Ferenc politikai pályája 1849-1865. Budapest, 1991.; Molnár András: Deák Ferenc. Budapest, 1998.; Estók János: Deák Ferenc élete. Budapest, 2003.; Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. Budapest, 2003.; Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. Kisebbségkutatás, 2003/3. szám; Csapody Tamás: Deák Ferenc és a passzív rezisztencia. Magyar Tudomány, 2005/3. szám és Fazekas - S. Malfèr - P. Tusor (szerk.): Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich /Tanulmányok

reformkori magyar politikusokról és kapcsolatukról Ausztriához, Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 3, Collegium Hungaricum, Bécs 2011.

Hamza Gábor egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
Állam- és Jogtudományi Kar
az MTA rendes tagja
email: gabor.hamza@ajk.elte.hu